

LA POLÍTICA DE LA MISÈRIA. L'ESTRAPERLO AL PAÍS VALENCIÀ

THE POLITICS OF POVERTY. THE BLACK MARKET IN THE VALENCIAN REGION

Ricard Camil Torres Fabra
Comissió de la Veritat. Universitat de València
rctorresfabra@hotmail.com

RESUM

El franquisme va imposar un tipus de política econòmica que no varià gaire en vint anys. Es tractava de l'autarquia que, per extensió, imposava un sistema de distribució basat en paràmetres interventors en perjudici del normal comportament del mercat, com a conseqüència va sorgir un mercat negre, anomenat estraperlo, que funcionà de manera paral·lela al mercat oficial. Aquesta situació comportà una resposta del règim ajustada al seu tarannà: la repressió; però el volum de l'estraperlo arribà a tal magnitud que tothom acudia al mercat negre ja fóra per a enriquir-se o com a últim recurs davant la falta d'aprovisionament del mercat oficial. Mentrestant, el franquisme arribà a tals extrems de corrupció que ni tan sols amb les seues proclames pomposes podia ocultar que un bon nombre dels seus addictes era participant del mercat il·lícit, mentre la fam, la misèria i la necessitat es convertí en la veritable bandera d'Espanya.

Paraules clau: autarquia, quota, estraperlo, franquisme, mercat negre, racionament, Servei Nacional d'Abastiment.

ABSTRACT

Francoism imposed a type of economic policy that did not change very much in twenty years. It consisted of autarky, which, by extension, imposed a distribution system based on interventionist parameters damaging normal market behaviour. As a result, a black market, known as *estraperlo*, emerged, operating alongside the official market. This situation led to a response from the regime in accordance with its nature – repression – but the black market reached such a size in terms

of volume that everyone went to it, either to get rich or as a last resort when the official market failed to provide supplies. Meanwhile, Francoism reached such extremes of corruption that not even its pompous proclamations could hide the fact that a good number of its supporters were taking part in the illicit market, while hunger, poverty and need became the true standard of Spain.

Key words: autarky, coupons, *estraperlo*, francoism, black market, rationing, National Supply Service.

1. Introducció

La inevitable conseqüència de l'aplicació de la política autàrquica per part del règim franquista va ser l'aparició d'un mercat negre que venia a encotillar, encara més, la vida dels espanyols; una política econòmica que, lluny de deixar-se de costat una vegada comprovada la seua ineficiència, per no dir nocivitat, es va mantenir fins que la situació es va fer veritablement insuportable.

Mentrestant, la perversitat del sistema es traduïa en pomposes proclames pseudoeconòmiques per part dels responsables i una realitat demolidora: el racionament, la fam, la misèria, els especuladors, l'economia sense rumb¹ i gent decidida a jugar-se la vida per tal d'accedir al consum.²

Si a hores d'ara l'emblema del primer franquisme se sol identificar amb la repressió, la veritat és que els contemporanis ho feien amb la fam i l'escassetat de tot tipus de productes. Ara bé, el recurs a polítiques autàrquiques no va ser un invent del franquisme atès que quan s'han donat moments d'escassetat per guerres, per desfetes naturals o per situacions d'alta emergència, els Estats han intervingut en el mercat amb l'objectiu de controlar la producció i la distribució, la qual cosa no evitava el sorgiment d'un mercat negre. Si l'establiment del racionament es considerà necessari en determinades situacions crítiques, és igualment cert que aquesta solució

1. El litre d'oli arribà a costar dos jornals. A molts cafès se servien productes sense sucre. La distribució del petroli era del més irregular, el mateix que el carbó, la qual cosa feia aturar constantment el treball als tallers i alguns hospicis no tenien ni per a donar de menjar els interns. Paral·lelament, aquells amb menys escrúpols es feien rics traficant amb la manca de queviures i matèries primeres.
2. Querubina Teruel Pardo (...) *el pasado 15 de agosto de 1949, su hijo fue tiroteado por la Guardia Civil al bajar del autobús en el puerto de Cárcer, llevando un saco de 25 kilos de arroz. Levante*, 21 d'agost de 1949. Al costat de la notícia podem llegir un anunci del governador civil: *Los lactantes pueden pasar por leche condensada (sic) previo pago*. Fotos com ara les aparegudes al *Semanario Gráfico de Información y Reportajes*, del 17 de febrer de 1940, amb un nadó feliç i ben gros i una xiqueta menjant de manera abundant junt amb un rètol on es llegeix *Hacia los 40 millones de españoles que quiere el Caudillo* venia a ser una provocació des del poder.

va ser, per regla general, transitòria i no es perllongà més enllà del problema que venia a resoldre.

Però pel que fa a l'Espanya franquista el racionament arribà fins el 1952,³ moment en què els crèdits americans ja havien fet el seu paper i fins i tot s'havia canviat el Govern el 1951, allargant-se l'intervencionisme exacerbant i la pretensió de constituir un nacionalisme econòmic fins a la liberalització econòmica de 1959.⁴

¿Quines foren les causes que van fer perllongar-se en el temps aquest estat d'excepció econòmica convertint-lo en la directriu de la política econòmica durant vint anys? Potser la resposta es troba en el fet que, juntament als problemes derivats de la guerra, van entremesclar-se interessos de grups socials i idees econòmiques del conservadorisme espanyol. Però el que resulta evident és que malgrat tots els elements negatius que aquest sistema presentava —i que n'eren bastant més que els positius— és que el règim optà per aquesta formula econòmica tot sabedor de les grans deficiències que presentava,⁵ malgrat pretenguera emmarcar el seu discurs en àmbits aliens a la seua responsabilitat, sobretot quan tots els mals s'explicaven per les desfetes de la guerra.⁶ No debades, la política

3. El racionament de combustibles i matèries primeres encara subsistí uns anys més.
4. Per a una visió general cfr. VVAA. "La política econòmica del primer franquisme a Catalunya". En *L'Avenç*, nº 149, juny 1991, pp. 24-59. Per a una interpretació de la política econòmica del franquisme, cfr. ESTEBAN, J. M. (1978) "La política económica del franquismo: una interpretación". En Preston, P. *España en crisis. Evolución y decadencia del régimen*. Madrid, , pp. 147-180. PÉREZ GONZÁLEZ, A.B. *Economía política de la postguerra española (decenio 1940-1950)* (sic). *El problema de la economía no oficial y el mercado clandestino*. Tesi Doctoral. Universitat de Càdis, 2001. Per a l'evolució industrial, cfr. CARRERAS, A. "La producción industrial española 1842-1981. Construcción de un índice anual". En *Revista de Historia Económica*, nº 1, any II, pp. 127-157. BARCIOLA, C. (1989) "Algunas cuestiones sobre la agricultura española durante el franquismo". En *Areas*, nº 10. Editora Regional de Murcia. Murcia,. Del mateix autor, "El mercado negro de productos agrarios en la postguerra, 1939-1953". En AAVV. *España bajo el franquismo*. Crítica. Barcelona, 1986. També *Autarquía y mercado negro: el fracaso económico del primer franquismo, 1939-1959*. Crítica. Barcelona, 2003. GÓMEZ HERNÁNDEZ, J. M. (1993) "Autarquía económica y descontento social en los pueblos de Albacete (1939-1959)". En *I Encuentro de Investigadores del Franquismo*. Barcelona,. pp. 130-133. Pel que fa al País Valencià i des del punt de vista agrari, REIG, E. (1983) "L'autarquia". En *Història de l'economia valenciana*. Generalitat Valenciana. València,. pp. 285-288. Pel que fa a l'arròs, BELTRÁN I FOS, E. (1980) *La problemática del arroz en el País Valenciano*. Conselleria de Treball de la Generalitat Valenciana. València,. pp. 29-68. MORENO FONSET, R. (1994) *La autarquía en Alicante, 1939-1952*. Institut de Cultura Juan Gil-Albert. Diputació d'Alacant. Alacant,. SÁNCHEZ RECIO, G. (1990) *Guerra Civil y franquismo en Alicante*. Instituto de Cultura Juan Gil-Albert. Alacant,. SÁNCHEZ, F. (2000) *Autarquía al País Valencià*. Universitat de València. València,. TORRES FABRA, R.C. (2005) *Autarquía i estraperlo. L'economía en un espai rural del País Valencià durant el franquisme*. Publicacions de la Universitat de València. València. Del mateix autor "El sindicalisme arrosser franquista als Països Catalans: intervencionisme estatal i control oligàrquic". En *Història i memòria: el franquisme i els seus efectes als Països Catalans*. Banyoles, novembre de 2005
5. Ja ho advertia la premsa: *Productor, no lo esperes todo del Estado o de la empresa*. A *Levante*, 8 de juliol de 1943.
6. La superfície dedicada als conreus de més difícil recuperació després de la guerra, van mantenir-se estables. Per això, ... *la teoría de la recesión económica postbélica que sufrió el estado español por las consecuencias catastróficas de la guerra no se puede sostener*. MORENO FONSET, R. La

econòmica franquista anava dissenyada directament a afavorir a l'oligarquia terratinent tradicional.⁷

2. La política autàrquica

Si tenim present que un bon sector de persones relacionades directament amb el règim estaven involucrades al lucratiu mercat negre i que la mateixa intervenció econòmica afavoria, sobretot pel que feia als càrrecs relacionats amb el racionament, ja fóra per connexió, favoritisme o manifesta ineptitud, no ens ha d'estranyar el petit ressò que van tenir les protestes sorgides des de dins del franquisme. Recordem que els mateixos organismes d'intervenció mitjançant els seus membres des dels funcionaris més allunyats, fins als inspectors, sense oblidar algun ministre es dedicaren a l'estraperlo.

D'aquesta manera, el mercat negre de productes agraris durant la postguerra superà en el cas del blat o va estar molt a prop en el cas de l'oli el mateix mercat oficial i, repetim, des de les altes esferes no van faltar manifestacions en contra de l'estraperlo, acusant-lo d'antipatriota i criminal. Però la tònica general va ser sempre la mateixa: intensificar l'intervencionisme alhora que s'incrementava el fet repressiu, la qual cosa en definitiva venia a fomentar la incorporació de nous grups al mercat negre.⁸

Entre 1940 i 1952 l'abastament de la població es regulà per les cartilles de racionament, que possibilitaven l'accés als productes intervinguts, sobretot farina de blat, oli d'oliva i sucre, sense oblidar altres tan importants aleshores com ara el cafè, tabac, combustibles o fertilitzants, encara que aquests darrers productes tenien com a destinataris els establiments públics. Però això era sobre el paper, atès que la realitat era una altra ja que el normal fou el desproveïment.⁹

Així les coses, els preus al mercat negre duplicaven o triplicaven els preus oficials de tassa,¹⁰ la qual cosa el convertia en atractiu tant per al productor com per a l'intermediari; per això la gran quantitat de producció agrària desviada al mercat il·legal i els riscos que afrontaren moltes persones,

autarquía en Alicante, 1939-1952. op. cit. p. 49.

7. Cfr. SEVILLA GUZMÁN, E. *La evolución del campesinado en España*. Barcelona. Península, 1979. pp. 122-151. PRESTON, P. (1997) *La política de la venganza. El fascismo y el militarismo en la España del siglo XX*. Península. Barcelona, pp. 29-54 com a explicacions més suggeridores.
8. NEWBY, H. i SEVILLA GUZMÁN, E. (1983) *Introducción a la sociología rural*. Alianza. Madrid, pp. 109-111.
9. Si el racionament afectà directament i negativament tota la població amb escassos recursos, ni cal apuntar les dificultats per als substrats socials com ara els presos, que depenien de l'exterior. Una situació que no millorava en sortir al carrer atès que l'únic document facilitat era el certificat de llibertat condicional lliurat pel cap de la presó, sense cap tipus de cèl·lula personal.
10. Depenent dels articles, el moment i el lloc. El pare de qui això escriu arribà a vendre tabac a un preu dotze vegades superior.

encara i que la majoria que desenvoluparen l'estraperlo a gran escala solien estar prou protegides pels mateixos guardians de la *legalitat*.

Per l'anterior, hem de distingir l'estraperlo entre el gran i el petit, o el que resulta el mateix, de llarg abast del domèstic o limitat, i encara així cal fer-ne una subdivisió al nostre parer elemental: l'estraperlo de gran abast podríem dividir-lo en institucionalitzat i circumstancial, i el domèstic o limitat també entre habitual o casual i immediat; malgrat que no qualsevol de les modalitats va estar perseguida, atès que sempre ho va ser la segona d'elles.¹¹

El mercat negre va fer possibles, de manera col·lateral, les mesures més antieconòmiques i irracionals dels buròcrates fins el 1951, quan es va donar un nou enfocament de la política agrària que derivà en una recuperació a llarg termini gràcies als canvis liberalitzadors del nou ministre d'agricultura, Rafael Cavestany. Però això no es va deure a un canvi de concepció del règim ni a l'obertura exterior, simplement els desequilibris i els desajustaments que l'intervencionisme propicià no es podien suportar més tot i els entrebancs d'aquells beneficiats per la política autàrquica.

Una política que té la seua gènesi a la guerra, atès que a mesura que s'entreveia el final s'anava preparant l'aparell legislatiu corresponent al mateix moment que les tropes franquistes ocupaven terreny. El 10 de març de 1939, es va crear la Comissaria General d'Abastiments i Transports (CGAT), amb la funció de substituir el SNA (Servei Nacional d'Abastiments) que havia estat el controlador dels recursos a la zona franquista durant el període bèl·lic. El 14 de maig següent el BOE publicava que s'establí el racionament a tot l'Estat sota l'eufemisme de *régimen alimenticio para toda España* i el decret de 28 de juny del mateix any puntualitzava productes, quantitats i categories de racionament, i s'anunciaven severes càstigs als infractors.

Com que aquesta legislació va ser en la pràctica insolvent, el pla de racionament no funcionà i com que la concepció de la postguerra per part dels vencedors no va ser més que un apèndix d'aquella —llarg però apèndix— les qüestions econòmiques també es tractaven *manu militari*, de manera que per a poder fer funcionar el pla de racionament, el 24 de juny

11. Al BOP es feien públiques les comunicacions de multa. Ara bé, comparades amb les extretes als arxius municipals, la font no resulta del tot fiable. Per exemple, a l'Arxiu Municipal de Favara (a partir d'ara, AMF), atès que es tracta d'un poble petit, es pot comprovar. També ho férem a altres no tan petits i el resultat va ser el mateix, tot i que en aquests ho varem aplicar a la franja temporal 1940-1944 atesa la immensa quantitat de notificacions de multa, tant per part de les autoritats locals com de les governatives. Així les coses la font falla en primer lloc perquè no sol comunicar la quantitat de producte decomissat i, en segon lloc, perquè al BOP tampoc es publicaven les sancions definitives, és a dir, les que s'havien de fer efectives després que l'alcalde o el governador civil les confirmés no travessant el filtre de la commutació o de la corruptela. El que podem afirmar, sense cap tipus de dubte, és que el petit estraperlo representava el total de les multes definitives imposades. Com és natural, ací no entrarem les accions relacionades amb la fam com ara assalts o bandidatges.

de 1941, el territori nacional va estar dividit en deu zones econòmiques pretesament compactes atenent factors geogràfics, econòmics, infra-estructurals, etc., amb un tarannà clarament urbà, deixant supeditat el món rural.

A cada zona es nomenà un cap de recursos amb les funcions de realitzar estadístiques, supervisar el lliurament de les quotes, l'emmagatzemament i la seua distribució, i que delegava en la *Junta Local de Recursos* de cada municipi les seues funcions,¹² amb la qual cosa, si fins al moment el mercat negre havia estat impossible de controlar, aleshores s'obria la porta a la corrupció generalitzada al mateix temps.

El fracàs d'aquest tipus de política era més que visible a les altures de 1941, i amb tot, una circular reservada del 26 d'agost d'aquell any retallava de manera radical la ja feble aportació del racionament,¹³ encara i que les alteracions sobre el racionament continuaren al llarg del temps, de manera que aquest cobria el mínim vital de la població, incidint negativament sobre les capes menys afavorides, com és natural.

Les Junes al·legaven tot tipus de qüestions per tal d'explicar les disfuncions existents entre el càlcul de rendiment per fanecada, el lliurament de quotes, les existències als magatzems i la quantitat de productes que anaven a parar al mercat,¹⁴ la qual cosa produïa les queixes constants de les autoritats provincials. Ni les intervencions de l'*Hermanidad* ni tot l'aparell corporatiu franquista aconseguiren capgirar la situació.

12. Al capdavant l'alcalde i la resta de membres: l'agricultor de major capacitat econòmica local i un altre designat per la Comissaria de Recursos. La seua tasca fonamental era la designar les quotes i fer-ne les conseqüents declaracions. Com és natural, ni les quotes, ni les estimacions, ni les recollides, ni les estadístiques corresponien a la realitat. Arxiu Històric Municipal de Cullera (a partir d'ara, AHMC). Cambra Agrària. Estadística. A totes les poblacions es pot comprovar. Les cambres agràries, fins a la seua desaparició, conservaren molta documentació imprescindible per als investigadors.

13. Arxiu Històric Municipal de Sueca (a partir d'ara, AHMS). Comunicacions. 1941. SILVESTRE DIAGO, R. (2000) "La Secció d'Abastiment i Racionament de l'Arxiu Municipal de Sueca". *Quaderns de Sueca*, XIV, Sueca, pp. 111-125. Presenta una ordenada catalogació pel que fa la documentació imprescindible per als investigadors.

14. Resulta més que curiós l'esforç desplegat per les autoritats locals en la burocràcia escaient la finalitat de la qual tenia un doble objectiu: d'una banda restar al marge de les reprimendes del Governador Civil, i d'una altra, clarament més material, fer quadrar els números. Per exemple, la *Comisaría General de Abastecimientos y Transportes* mitjançant les delegacions provincials, procuraven a cada municipi una graella que s'havia d'emplenar sota la responsabilitat de l'alcaldia on s'havia d'apuntar el càlcul de collites probables que abraçava tots els ítems possibles: articles, superfície dedicada al cultiu tant de secà com de regadiu, rendiment per hectàrea i per tant els rendiments totals que s'esperaven. No cal incidir sobre l'entelèquia dels resultats. Com a exemple apuntem el cas de Sueca on, en dates tan significatives com 1955, es preveia un rendiment de 31 quilos d'arròs per hectàrea, quantitat que no arribava a la tercera part en condicions normals. Institut Valencià d'Economia. Secció 2^a, signatura 252. D'altra banda, no cal més que examinar les estadístiques elaborades per les *Hermandades* —de caràcter intern, és clar— i comparar-les amb les emeses pels alcaldes a la Comissaria General. No coincideixen en res.

La manera amb què cadascú afrontava les seues responsabilitats va ser del més previsible: cada organisme acusava la resta d'informalitat i s'adornava la seua defensa amb tota una cornucòpia dels tòpics escaients, com ara pèrdues al transport, malifetes als magatzems, errades als comptes i un sense fi de manifestacions versemblants sense oblidar *la pertinaz sequía*.¹⁵

I com que aquest control tampoc no donava fruits, es van multiplicar els organismes i suborganismes¹⁶ per a realitzar la mateixa tasca, tot i que més efectivitat van demostrar els Mapes Nacionals d'Abastaments confeccionats pel Ministeri d'Indústria i Comerç, encara que la informació per a la seua confecció venia directament elaborada per l'alcalde, fet que ja ens avançava el descontrol escaient.

Com es pot desprendre, el desenvolupament d'una burocràcia tan numèricament inflada com ineficaç en la pràctica, contribuï a augmentar el caos en l'ordenació econòmica i la seua major evidència va estar a beneficiar l'ocultació tant en l'àmbit individual com en el col·lectiu.¹⁷

Els alcaldes es van convertir en veritables *sàtrapes* d'ocultacions, multes, commutacions, etc.,¹⁸ sobretot a partir del moment en què es van fer coincidir els càrrecs d'alcalde i cap local de FET, cosa que permetia eliminar la mena de *consolat* i s'evitava així el control d'un sobre l'altre al temps que les qüestions relatives a la correspondència amb el governador civil com ara *sírvase informar con toda clase de detalles respecto a lo que Vd. entiende como despojo de cacahuet...*,¹⁹ resulta un bon exemple. Si a tot l'anterior unim la desídia de les autoritats locals i/o l'escassa preparació i ineptitud podem entendre que al complicat que resultava el nou sistema regulador s'afegia un altre complement no menys important —sense oblidar els mòbils econòmics dels vencedors—: la manca de paràmetres pel que s'entén prioritització d'objectius. La cascada d'ordres per tal de controlar tot tipus de productes es va fer asfixiant: des de la declaració jurada de pinsos, fins i tot a un càlcul de collites, passant per tot allò imaginable.

15. Cambres Agràries. Estadística. 1941. 1942. Nosaltres hem intentat quantificar el relacionat al blat per aquesta via al cas almussafenc atès que superfície conreada i producció n'eren prou esquelètiques —el cas de l'arròs ens va resultar impossible— i el resultat va ser una disfunció del 80% entre producció estimada i producció entregada.

16. Una junta local per cada producte tot i ser els seus components sempre els mateixos.

17. N'hi ha innumerables exemples. Ens quedem amb el següent protagonitzat per l'alcalde d'Almussafes: *la recolección ... resultó tan deplorable en cuanto a la cantidad de la cosecha se refiere que hasta los campos... parecía que iban a dar una cosecha fructífera resultaba tan deficiente como las de antemano... aparte del daño causado por los vendavales y lluvias del último otoño, per tant la cosecha que se recolectará ... sería muy inferior al fijado ... por un inspector delegado de dicho organismo ... se debe aceptar la realidad de los hechos ...* Arxiu Històric Municipal d'Almussafes (a partir d'ara, AHMA). Sig 33, Leg. 4. 1948.

18. A les altures de 1950 encara hi trobem casos. Per exemple, l'alcalde d'Albalat de la Ribera commutà la multa de mil pessetes a un veí per retardar l'entrega del justificant de la quota fora d'hores d'oficina. Arxiu Municipal d'Albalat (a partir d'ara AMA). II. 1208.

19. AHMC. Caixa 788.

FIGURA 1. Portada cartilla de cupons de racionament. Col·leccions Especials. Biblioteca. Universitat Jaume I.

Amb aquest panorama la pràctica de l'estraperlo es va institucionalitzar de tal manera que la recerca de responsabilitats davant l'autoritat provincial passà de les excuses tradicionals a la cacera del petit estraperlo, tot i que una mescla d'ambdós seria el normal, per això van començar a

estendre's multes indiscriminades i generalitzades que venien a gravar les mateixes persones que complien les ordenances.

El control a nivell local necessitava de l'ajut o la complicitat de l'alcalde, màxima responsabilitat municipal, de manera que les instruccions que rebia eren constants i alternaven l'amenaça amb l'adulació: *Te ordeno que..., En el plazo de tres días informarás..., Para llevar a cabo la gran labor ... necesitamos la colaboración de los Sres. Alcaldes, únicos concedores del movimiento económico Local...*²⁰

Així, el racionament mitjançant el sistema de quotes comportà una ocultació directa de tot tipus de collites. Les estimacions de les quotes es basaven només en les esperances productives per fanecada, a la qual cosa s'afegia tot un procés arxicompliat de regulació que comportava un delicat i obsolet seguiment, a més de la interessada participació de l'alcalde com a cap local d'abastaments. L'intervencionisme pretenia fomentar la producció alhora que afavorir l'abastament i controlar els preus, i no cal avançar que el règim intentà contrarestar l'estraperlo de l'única manera que sabia: amb la repressió, encara i que els adlèters del règim van tenir tota la capacitat de maniobra que la pròpia dinàmica de corrupteles havia engendrat. Així va sortir la *Fiscalía Superior de Tasas*, veritable organisme encarregat de controlar i reprimir l'estraperlo.

Les quotes municipals estaven controlades per les *Juntas Locales de Distribución de Cupos*, integrades per l'alcalde, el cap de l'*Hermandad de Labradores*, un membre del *Cabildo Sindical*, un agricultor amb prestigi de la localitat, designat per la *Jefatura Local del Movimiento* —i que solia estar un antic cacic—, i el secretari de l'*Hermandad*. La *Junta*, doncs, havia de controlar les collites. Les trampes van ser constants.

L'ocultació de la producció es va realitzar mitjançant tres canals: les juntes locals i els grans propietaris realitzaren estimacions de la superfície conreada i rendiments mitjans molt per davall de la realitat. A més, una vegada regulades les quotes forçoses municipals, la mateixa Junta, autoritats i grans propietaris al·legaven males collites per la raó que fóra, i, per últim, la condescendència de què gaudiren els grans productors. A tot això podem afegir la connivència quan no la complicitat directa en el *negoci* de l'ocultació per part de les mateixes autoritats.

Qualsevol anormalitat era aprofitada immediatament per tal que producció i lliurament no es correspongueren mai, de manera que fins i tot els temporals de la mar es convertiren en el pretext per tal de comunicar la fallida de les collites.²¹

20. AHMC. Correspondència. Caixa 792.

21. Aquest va ser el cas del temporal de mar que patí Cullera el 23 de desembre de 1943. Tot i les innegables desfetes al camp, el consistori aprofità per comunicar que totes les collites s'havien perdut. Això sí, es va fer de manera esglaonada com si la Junta anés visitant tot el terme i informant successivament que els danys del temporal havien estat bastant més importants del que es desprenia en un principi. Comunicats com ara *modestos propietarios que realizando un*

3. L'estraperlo

Es pot afirmar rotundament que quasi tota la població participà per activa i/o per passiva en l'estraperlo.²² Ara bé, la pràctica va estar clarament profitosa per als productors —els més importants, sobretot— i els intermediaris, sense oblidar els agents burocràtics del règim i no poques autoritats. Que el franquisme va emprar la corrupció com una constant per al seu funcionament no és cap notícia d'última hora²³ i per tant la pràctica de l'estraperlo, com tantes altres coses, era perseguida i tolerada al mateix temps.²⁴

Les característiques pròpies del cultiu de l'arròs i citrícola van transcórrer parelles a la mateixa evolució del mercat negre. Juntament amb aquests productes agrícoles majoritaris al país se situaren altres de gran importància en la dieta alimentària de la postguerra com ara els moniatos, creïlles i cacaus, la venda dels quals fou prohibida ja al maig de 1939 juntament amb l'establiment de l'obligació jurada de la collita del blat, safrà i els insecticides, encara i que amb el temps, passaren altres articles a engrossir la llista de productes perseguits.

Mentre que un sector de la població s'enriquia al mercat negre, el governador civil de València, Planas de Tovar, intentava frenar el petit estraperlo mentre que les grans operacions gaudien de total impunitat. Així, entre

esfuerzo sobrehumano han puesto en cultivo trozos de terreno de pobreza en elementos químicos ... y fertilizantes ... han de repetir los sacrificios pretendien engrandir els efectes del temporal alhora que tocaven el cor de les autoritats provincials. El mateix es va fer amb ocasió de les gelades. Idem. Entre els informes, visites dels responsables, contrainformes i, sobretot, la laberíntica burocràcia construïda pel règim entorn al món agrari, feia que els problemes, lluny de solucionar-se, anaren allargant-se en el temps, qüestió que afavoria les ocultacions basades en les desfetes dels temporals. Resulta excessiu exposar ací totes les vegades que els consistoris van recórrer a les catàstrofes naturals per tal de magnificar els seus efectes, però el recurs a aquestes es va fer tan repetitiu que, fins i tot en dates tan llunyanes com 1963, les autoritats locals estaven tan acostumades a aquestes pràctiques que davant les gelades de gener, reaccionaren com abans. La gran diferència va ser que en aquesta ocasió es va presentar un veritable informe dels danys en lloc d'una estimació. L'estudi era eloqüent i exhaustiu i presentava una detallada llista de les pèrdues i la seua influència en l'atur. Els temps —econòmics— havien canviat i això es reflectia en el nou quefer de les autoritats, encara que la base de la seua tasca ja era viciada. El mateix va passar en el cas del temporal del dia 26 de gener de 1947. *Expediente incoado para determinar los daños ocasionados por el temporal de mar del día 26 de enero de 1947*. AHMC. Exp. 265. Llibre 1840. Aquest recurs va estar emprat un fum de vegades. Cfr. Arxiu de la Diputació de València. A.4.8.3. Caixa 2.

22. CERDÀ, A. FENOLLOSA, LL. GIMENO, L. (1995) "Ara i Abans. D'estraperlistes, mercat negre i altres cosetes". *La Roda del Temps*, 3, pp. 29-38.

23. PRESTON, P. *La política de la venganza. El fascismo y el militarismo en la España del siglo XX*. Pp. 78 i ss.

24. L'estructura de preus fou favorable per al sector agrícola, ajudant a l'extensió del frau que arribà no sols a *los grandes y medianos productores que tuvieron excedentes y capacidad para vender en el mercado negro, sino también a una burguesía de tipo especulador que se enriqueció gracias a los precios alcanzados por los productos agrarios, intervenidos o no, en los distintos mercados*. GONZÁLEZ PORTILLA, M. (ed.) (1998). *El País Vasco en la República, la Guerra Civil y el Franquismo*. Universitat del País Basc. Bilbao, p.35.

1939 i 1942 es tramitaren un munt de denúncies des de Govern Civil relatives a ocultació d'arròs, venda sense permís, canviar arròs per oli, venda de xocolata i sucre, no declarar fesols, adobs, venda de peix en descomposició, ocultació de sucre, transport il·lícit d'arròs, blat, sabó, farina, etc.

L'embolic d'organismes oficials que podien exercir la denúncia era ampli: el mateix governador civil, la Fiscalia de Taxes, el Servei d'Abastaments, el Sindicat Nacional de l'Arròs i fins i tot el mateix Tribunal de Responsabilitats Polítiques. Es denunciava per no portar guia de transport, per compravenda, per intercanviar arròs, etc. La repressió de la postguerra s'ampliava a la fiscalització de qualsevol volum sospitos d'estraperlo, militaritzant la pràctica econòmica i augmentant la sensació de viure en un immens presidi. *Era tot una multa contínua*, arribà a exclamar un familiar nostre.²⁵

L'arròs fou la matèria més intervinguda i també la seua utilització com a moneda d'intercanvi per altres productes com l'oli o el sucre o la seua venda en les xarxes il·legals del mercat negre per a l'adquisició d'altres productes estraperlats o de venda lliure. Una pràctica habitual era l'intercanvi o venda dels cupons de racionament per al seu posterior comerç.

Ja hem assenyalat que resulta més que difícil realitzar un càlcul aproximat de la quantitat estraperlada, encara que podem fer una estimació en funció de les multes, que no sempre expressen la quantitat intervinguda, i la declaració de collites. En primer lloc, intentarem realitzar una aproximació que resulta més que res testimonial atès que, com hem dit, la majoria de vegades s'apuntava la multa i el motiu, però no la quantitat intervinguda. També cal assenyalat que existeixen un munt de contradiccions com ara la condonació de la multa pel governador civil o per l'alcalde, ja que el seu paper resultava fonamental.

Una constatació ineludible rau en les petites quantitats intervingudes i la contradicció de les enormes multes que rebien els estraperlistes casolans, a banda de la desproporció existent entre quilos intervinguts i diners que s'havia de pagar, la qual cosa apunta a dues qüestions: l'arbitrarietat de les autoritats per a combatre l'estraperlo i la persecució del petit estraperlista enfront de la impunitat dels grans estraperlistes. A nivell de multes locals el que predominava, repetim, era l'estraperlo domèstic i el que realitzava qualsevol membre familiar.²⁶

La virulència que desplegaren les autoritats locals vers aquest estraperlo domèstic no pot explicar-se més que per la raó que les autoritats estaven implicades i actuaven o amb contundència enfront del petit estraperlis-

25. Els grans estraperlistes estaven ben protegits per la inspecció de les diferents fiscalies.

26. En aquest aspecte la casuística es repeteix a tots els municipis. Les quantitats intervingudes eren prou petites, segons les multes, i solien quadrar amb el mitjà de transport, per regla general una bicicleta, de manera que oscil·laven entre 15 i 50 quilos d'arròs, blat, oli... depenent de la quantitat aconseguida i estructura física. Tenim un exemple d'un veritable atleta que va estar detingut transportant en la seua bicicleta la quantitat de 230 quilos d'arròs.

ta, o amb miopia enfront de l'estraperlo a gran escala, a causa dels suborns o de la participació directa.²⁷

La connivència entre els grans estraperlistes i les autoritats locals quedava segellada mitjançant les gratificacions que rebien els secretaris dels ajuntaments pel seu treball en les declaracions jurades, cosa que deixava en mans d'aquests funcionaris un amplíssim camp de maniobra per a l'ocultació de collites. A més, comptaven amb els guàrdies per tal de guardar les maneres i perseguir alhora el petit estraperlista. L'excés, i sobretot el coneixement de a qui es podia denunciar i a qui no, marcà la seua tasca.

Veus que denunciaven les pràctiques als consistoris no van faltar mai, tant dirigides als guàrdies locals, municipals i rurals, per la seua eufòria a l'hora de multar —cobraven un 25% de la multa efectiva com a recompensa i per alimentar el seu zel— com per als funcionaris de les oficines municipals, però aquestes denúncies quedaven sempre en un no-res. Poques vegades s'arribà a sancionar ningú. Eren, el secretari i l'alcalde, els que podien controlar el procés en tota la seua magnitud i que, com hem dit, comportava tres tipus de respostes: la connivència més descarada, la persecució del petit estraperlista i la servitud als grups de pressió, combinant tots tres aspectes de manera que les autoritats no pogueren caure sobre ells i al mateix temps defensar els interessos dels poderosos locals mentre s'afanyaven a donar una imatge populista.

Secretari i alcalde eren els intermediaris entre els poders públics i la població des del punt de vista de la concepció piramidal de la dictadura. Així, quan era multat algun petit estraperlista amb passat *roig*, l'alcalde, al plec de descàrrecs apuntava: *no hay nada que objectar* o simplement comunicaven la multa a l'interessat sense més, mentre que altres vegades emboiraven els informes per tal que l'estraperlista multat sortís ben parat²⁸ o intervenien directament per amortir les multes o anul·lar-les, ja fóra per implicació directa, relació especial o relació espacial, encara i que sempre es mostrava la submissió esperada de l'inferior en l'escalafó de poder,²⁹ la qual

27. El 2 de setembre de 1939, a l'estació de Sagunt, la Guàrdia Civil va intervenir 40 pans a una dona, 16 litres d'oli a altres dues dones, 13 pastilles de sabó, dos manolls de metxa, 65 llibrets de paper de fumar, 21 capsetes de tabac canari, 13 paquets de tabac picadura, 20 paquets de cigarretes, dos més de tabac extrafi i 53 capsetes de mistos a un home; i 25 pans a una altra dona. *Levante*, 4 de setembre de 1939. Es tracta d'una petita mostra del que sortia a la premsa. Notícies sobre repressió d'estraperlo a gran escala eren quasi inexistent. Només n'hem trobat una relativa a un falangista detingut per conduir un carro carregat amb més de 2.000 quilos d'arròs sense que pogués referenciar la seua procedència. Ídem, 28 de novembre de 1939. El falangista en qüestió passà una nit al calabós d'Albalat de la Ribera i l'endemà continuà el seu camí sense més. AMA. II. 221. Un altre cas el veurem a Sueca més endavant.

28. Per exemple, quan el governador civil urgia la multa se li contestava que el número de placa del carro o de la bicicleta era més alt que els existents a la població i per tant resultava impossible identificar l'infractor. AHMC. Comunicacions. Caixa 800.

29. Per això, quan l'alcalde almussafenc envià un escrit al cap provincial del *Movimiento*, Diego Salas Pombo, es mostrava d'allò més mesurat i sol·licit: *Estimado Camarada y amigo: con referencia a lo tratado en nuestra entrevista de ayer sobre el multado por la Fiscalía de Tasas*, José Raga Moscar-

cosa no impedia que la picaresca més descarada continués sent la tònica general³⁰ i que la preocupació fonamental dels alcaldes i secretaris, doncs, estava centrada en l'ocultació i desviament dels productes agraris cap el mercat negre, de manera que altres qüestions capitals per als moments que es vivien quedaven de costat. El més habitual era recórrer a minimitzar les collites davant les expectatives de les autoritats,³¹ i si bé els alcaldes es mostraren repetitius en els seus arguments, el cert és que solien tenir bastant èxit, ja que poques vegades eren multades les alcaldies per rebaixar les quotes forçoses, no realitzar censos ni lliurar les declaracions de collites³² com tampoc d'altres productes.³³

D'altra banda, la interconnexió estraperlista es feia palpable quan els interessos, implicacions o beneficis es repartien. Per exemple, el 18 d'agost de 1941, un veí de Sueca va ser multat per transportar arròs sense guia, cosa que volia dir que no podia donar raó del seu origen. Juntament amb la càrrega, se li va intervenir l'haca i el carro. A l'hora de fer efectiva l'entrega,

dó ... te manifiesto que dicho recurso no pide anulación o sobreseimiento. Ello si lo obtuviera tanto mejor, pero soy del parecer que reconociéndose su falta como infractor puesto que confiesa la verdad y esta fue la de adquirir 10 litros de aceite.... no debe eludir su responsabilidad. Ahora bien los motivos que le indujeron a ello fue el no tener desatendido el servicio de abastecer a su clientela durante el retraso del suministro... tampoco por el precio que lo vendí... no le movía el ánimo de lucro... no pide en su recurso el levantamiento de la sanción sino su reducción por estimar excesiva la cantidad de la multa, quebrantando profundamente su modesta economía personal. Espero de tu buen corazón, Camarada, y en lo que de ti depende y buenamente puedas, se obtenga una valiosa rebaja en dicha sanción... te saluda brazo en alto....AHMA. Llibre 43.

30. El 23 de setembre de 1943, l'alcalde de Sollana va rebre una notificació del Servei Nacional del Blat dient que *tras la conferencia telefónica que hemos tenido sobre la adquisición de alubias, según datos recibidos ... se han recolectado en esa localidad 40,000 kilos de la variedad francesa de las que no se han entregado en venta al Servicio Nacional del Trigo más que 0 kilos, por lo que la diferencia es de 40,000 kilos que deberán ser entregados a la máxima urgencia sin admitir otras excusas que las de las necesidades de siempre.* Arxiu Municipal de Sollana (en avant AMS). Comunicacions.
31. BARCIOLA, C. "El estraperlo de trigo en la postguerra". *Moneda y Crédito*, 151. 1981. pp. 17-37.
32. Un comunicat del governador civil a l'alcalde d'Almussafes en aquest sentit el trobem el 25 de juliol de 1943: *Almussafes se encuentra entre aquellos (pobles) que te (sic) ofrecen toda clase de resistencia y dificultades para entregar los cupos que se señalan, ya que en este caso concreto y por las visitas efectuadas por la inspección... por lo tanto no ha lugar a la rebaja demandada.* AHMA. Sig. 32. Leg. 2. o bé entre el escaso número de localitats que no han complimentat en ninguna de sus partes mi circular 196 de fecha 10 de julio ... *BOP nº 180 dictando las normas que han de regir la campaña de cereales 47-48 ... ningún agricultor tiene en forma legal acreditada su reserva y las de sus familiares por incumplimiento por parte de esa alcaldía de las normas de esta iniciativa ... por cuanto se desprende de todo lo expuesto ... no cabe alegar desconocimiento de la índole del servicio a realizar por parte de usted y el asesor en estas materias, el secretario local, siendo por tanto los únicos responsables a los cuales se aplicarán sanciones ... si ... no son retirados los impresos correspondientes ... sin demorarlo por más tiempo, máxime habiendo llegado a mi conocimiento que algunos señores alcaldes han sido los primeros en aconsejar no llevar a la práctica ... las órdenes ...* Ídem. 31 de juliol de 1944. L'Ajuntament d'Almussafes es convertí en el més castigat, proporcionalment, per qüestions relatives a l'estraperlo, amb un munt de multes, moltes de les quals superiors a les 15.000 pessetes.
33. El sucre també fou un dels producte estrella atès que se suposava indispensable per als infants i els malalts, de manera que fou molt perseguit. Un almussafenc que va ser sorprès amb nou quilos així ho va confessar: *el azúcar era para los enfermos y que por carecerse en esta población lo traía para el intercambio por otros artículos.* AHMA. Multes.

presentà un certificat del veterinari que anunciava la mort de l'animal *por insolación* i un informe elaborat pel responsable del taller de carros on s'explicava que el carro en qüestió havia trencat un eix i presentava altres desfeites després d'un accident mentre anava al taller per tal d'estar precintat, la qual cosa el deixava inservible, i tot això contrastat per les autoritats locals. No cal dir que el repartiment del botí arribava a moltes persones. Tanmateix, els matadors de l'escorxador hi furtaven carn i la venien a *precios abusivos burlando a la inspección*.³⁴

Tot el món hi estava implicat en l'estraperlo, en major o menor mesura, per això la picaresca de l'ocultació augmentà a tots els nivells, i aquells que eren atrapats amb les mans a la massa, al·legaven qualsevol explicació, generalment que se li malbaratà la collita i li quedava poc, malgrat l'acarnissament contra aquells considerats desafectes al règim que van patir en major mesura la repressió, sense oblidar veritables casos que mostraren una candidesa patent. De tota manera hi havia una distinció entre l'estraperlo i el contraban per part de les autoritats. Al primer pertanyien els productes alimentaris i al segon el tabac i el cafè.

A més, mai es va poder trobar un equilibri entre l'acció de les autoritats locals i la tasca que d'elles s'esperava, creixent cada vegada més l'extorsió, les corrupteles, els amiguismes i les coaccions. Però cal ressaltar que l'enorme burocratització dedicada a controlar la producció i el consum va sumir en l'anarquia total el seu propi control, al menys a nivell local. Per exemple, el 29 de gener de 1944, van estar citats a l'Ajuntament de Cullera tots els carnisers de la població. Interrogats sobre la raó per la qual no entregaven carn a les autoritats, tots van ser unànimes en la resposta: desconeixien que ho havien de fer atès que no havien rebut instruccions en tal sentit. I és què les autoritats locals no portaven un control massa estricte del mercat legal, per això que els informes del veterinari municipal a tal efecte foren pràcticament inexistents.³⁵

Les dimensions de l'estraperlo domèstic arribaren a tal envergadura que el governador civil optà per imposar multa col·lectiva als veïns de les diverses poblacions amb la intenció d'agilitzar les tasques recaptadores. Aquest fenomen, de vegades, va tenir una magnitud de tal calibre que afectava una gran quantitat de persones, però sempre mostrant-se amb duresa vers les persones dedicades a l'estraperlo limitat i permetent el de gran escala, amb excepcions, incloent-hi aquelles que es dedicaven a *col·locar* mercaderia prohibida. Qüestions tan elementals com ara les transaccions dutes a terme al camp, requerien l'avís del consistori al president del Sindicat de Policia Rural per tal que s'adjuntaren els corresponents justificants. Però

34. AMS. Comunicacions. 1941-1942.

35. AHMC. Comunicacions. Caixa 800.

una cosa evident era que els cossos de seguretat practicaven estraperlo emprant per a això la seua capacitat coactiva.

Resulta sorprenent que les condonacions de multes vingueren en la seua majoria ordenades pel fiscal provincial o/i el secretari provincial sense més explicacions que no es van fer efectives al seu dia, o s'ordenara un indult múltiple als veïns com ara una extensa llista enviada a Albalat de la Ribera que indultava un total de 44 persones de multes veritablement elevades ja que oscil·laven entre les 1,400 i les 15,900 pessetes amb un munt total de 191,310 pessetes³⁶ i no sabem la raó de tanta magnanimitat, sobretot quan en altres llocs la Fiscalia pretenia ser implacable. Per exemple, el 7 de maig de 1949, van ser multats per la Fiscalia 15 persones de Favara, amb multes entre 3,500 i 12,900 pessetes. amb un munt total de 145,000 pessetes, veritables fortunes en aquells temps. L'alcalde, Joaquín Fayos Galán, un gran propietari, va intercedir de seguida al·legant que se'ls havia multat per baixa declaració, i que les multes, per la seua elevada quantia *han producido la consiguiente consternación y pánico entre los multados y entre los habitantes de esta población*,³⁷ senyal inequívoc que tot el món es dedicava a l'estraperlo, però, recalquem, es perseguia el petit estraperlista, cal adonar-se que es condonaven multes de gran quantia i de quina manera les autoritats locals vetllaven per l'interès dels grans estraperlistes. Per a no ser tan directe, l'alcalde deia que la majoria dels multats eren famílies eminentment pobres, amb terres de baix rendiment, exposats als capricis atmosfèrics, etc., a més de realitzar tot un al·legat dirigit a entendre les autoritats superiors. De vegades, l'exposició contemplava tota una veritable epopeia.

Una cosa semblant va ocórrer amb l'alcalde de Sueca, amonestat pel governador civil l'1 d'agost de 1955, encara que aquest afirmava que la condonació de les multes no obeïa a la seua benevolència, sinó a un altre tipus d'aspectes que ell ponderava ja que no era amic d'aqueixa pràctica ja que, segons ell, tot el món havia de pagar les multes tot i que foren declarats insolvents perquè *proceder de otro modo representaría establecer el impunitismo (sic) para los infractores insolventes*.³⁸

La implicació de les autoritats locals amb l'estraperlo o, al menys en el seu procés i la connivència demostrada amb els grans estraperlistes, quedava confirmada, al mateix temps que la sinceritat de l'alcalde favarenc ens confirma, de nou, l'extensió pertot arreu de l'estraperlo, tant casolà o domèstic com de qualsevol altra intensitat. I això ho demostren les multes. El cas més cridaner el trobem en la imputació d'una multa de 2,000 pessetes per 5 quilos d'arròs, mentre en la mateixa data, a un altre veí de Cullera a

36. AMA. II. 1212.

37. AMF. Comunicacions.

38. AHMS. Comunicacions. 1955.

qui van decomissar 1,250 quilos del mateix producte li van imposar 1,500 pessetes de multa.³⁹

L'arbitrarietat del càstig, doncs, era manifesta per l'heterogeneïtat de la sanció, ja ho hem dit, atès que el mateix càrrec i semblant quantitat il·lícita no significaven una pena similar, encara que sí que trobem exemplaritat en l'únic cas de 1942, situat a Sueca, on l'ocultació d'una part de la collita fou castigada amb l'ingrés del denunciador en un piquet de treball. Aquest cas contrasta amb el falangista que transportava un camió amb quasi 1,000 quilos d'arròs i en possessió d'arma de foc sense permís, que no arribà ni tan sols a ser molestat després de la inspecció.⁴⁰

L'intercanvi de correspondència il·lustra les característiques del tràfic il·lícit de la postguerra. *La Federación Sindical de Agricultores Arroceros* — FSAA — i amb ella els agricultors, s'escudaven en pretextes saineters utilitzant l'estereotip del llaurador laboriós aliè a las ordenances públiques, malgrat les contínues recomanacions del governador civil ordenant als agricultors que col·laboraren *sin reservas ni suspicacias* amenaçant davant l'apatia i resistència dels agricultors *con medidas drásticas*. Al mateix temps es queixava amargament que l'única corporació estatal que taxava amb veritables garanties la collita eren els inspectors de la Diputació, als quals inculpava d'augmentar *la presión impositiva* i intervencionista sobre l'agricultura. La qüestió de fons residia en el falsejament de les declaracions de collites. Mentre que el Sindicat Arroser abonava els emoluments per arròs pesat, l'àrbitri es justificava mitjançant l'arròs declarat en l'Ajuntament. Òbviament la quantitat d'arròs pesat per al seu cobrament a preu de taxa oficial i els avantatges derivats de la seua quantitat contrastaven amb la necessitat de declarar el menor tonatge possible per a evitar les mesures impositives.

La Diputació acusava la FSAA d'aquesta maniobra que entrebancaava i atribuïa al seu equip de gestió, per mòbils partidistes o personals, les sancions per defraudació de l'àrbitri i la quantitat de 239,418 pessetes per infracció de l'ordenança. Òbviament, foren aquells que posseïen una major collita els que falsificaren les declaracions, així entre els expedients trobats, vuit en total, la quantitat menor era de 13,700 quilos.⁴¹

Si la Federació auxiliava en la immensa estafa de la postguerra, els consistoris realitzaven una tasca similar, en particular aquells sotmesos als interessos dels cacics dels grans grups familiars lligats a la *rizocràcia*, sense menysprear el tradicional sistema de valors camperols per als quals la recaptació de contribucions i la intervenció en les seues tasques representava

39. AHMC. Comunicacions. Caixa 800. També a Multes.

40. AHMS. Comunicacions 1943. Recordem que a partir de 1943, les infraccions comeses per afers estraperlistes restaren en mans de la jurisdicció militar.

41. Arxiu de la Diputació Provincial de València. Multes.

un atemptat de l'àmbit urbà que furtava els fruits del seu treball,⁴² la qual cosa donà la immediata resposta del President de la Diputació.⁴³

La pregunta, doncs és qui estraperlava? Per al règim el desproveïment, la fam, la misèria i les penúries de la població eren provocades per la insuficient producció, les conseqüències de les guerres civil i mundial i la tasca destructora portada a cap en la rereguarda republicana per les esquerres tal com sortia a la premsa,⁴⁴ però era l'intervencionisme estatal, les pràctiques corruptes i il·legals, l'autarquia preeminent que impedia i obstaculitzava les importacions, les causes del desastre econòmic i social de la postguerra i no, com el règim preconitzava, les destruccions de la guerra, la producció insuficient o la dificultat per a obtenir implements agrícoles.⁴⁵

42. Així, l'Ajuntament de Cullera envià un ofici el 3 d'octubre de 1942 a la Diputació manifestant sobre l'arbitri que: *Este Ayuntamiento no tiene ninguna noticia oficial sobre el particular, estando además en la creencia que dicho impuesto fue concesión hecha por el Estado a esa Diputación solo por un año (1941), ruego a V.E. dé normas a fin de que esta Alcaldía pueda informar a los cosecheros de este término.* El 7 del mateix mes, Alfredo Cardona, alcalde de Cullera i gran propietari, escrivia que: *debiendo poner en su conocimiento que son muchísimos los cosecheros que acuden diariamente a esta alcaldía para formalizar estas declaraciones, las que no pueden hacer por falta de la orden de VE y de impresos... ruego a VE... remita impresos, ampliando al mismo tiempo el plazo. Al mismo tiempo debo informarle, que en el día de hoy se ha suscitado un pequeño incidente entre el Jefe de Falange y el Sr. recaudador de cédulas personales, con el fin de evitar posibles complicaciones, sería conveniente suspender el cobro.*
43. Contestant que es extrañu y lamentable el caso de excepcional ignorancia del Ayuntamiento de Cullera en lo relativo a ese arbitrio ... y especialísima la creencia de que dicho impuesto había de estar en vigor tan sólo para el año 1941, ya que los medios de información de dicho Ayuntamiento son idénticos a los del resto de la provincia -i transcriu íntegre el text del BOP- ... por lo que el que suscribe no acierta a comprender en que (sic) se basa su singular creencia el Ayuntamiento de Cullera ... siendo extraño que el Ayuntamiento de Cullera se entere de la reclamación de la FSAA y no de los anuncios oficiales de la Corporación ... Davant la fútil excusa de l'absència d'impresos li comunicaren que ... el año pasado se le dio 5000 y tan solo se rellenaron 2372 ... Me permito hacer resaltar, ante VE, la conducta de constante resistencia observada por el Ayuntamiento de Cullera en lo relacionado con el presente arbitrio, apelando constantemente a los más imaginarios pretextos ... y aparentando una ignorancia ... con tal de eludir el cumplimiento de lo ordenado. Ya en el ejercicio pasado se manifestó esta conducta ante VE ya que en el período de presentación de declaraciones tan solo se diligenció 12 en ese Ayuntamiento... y que en la recaudación del arbitrio se produjeron incidentes de los que se dio cuenta verbal, en su día, a esa Presidencia... si hay dificultades... se ruega que (sic) evitando con ello se vea obligado esta Corporación a adoptar otras medidas en pugna con sus deseos. Ídem.
44. Ante una producción española agrícola suficiente se derrumbaría en pocas horas todo el odioso tinglado de la especulación ilícita, de la ocultación taimada, del estraperlismo sin entraña... Los fertilizantes, tractores y gasolina escasos (por culpa de la guerra) (sic), las bestias de labor muy mermadas en zona roja. Levante, 12 de setembre de 1945.
45. Asseverava l'antic estraperlista Alfredo Benito: *Qui feia el xanxullo (sic) era el productor, que amagava les collites. la gent que tenia poder feia i desfeia com volia i als altres no els deixaven ni menejar-se. Havia gent que es beneficiava a gran escala i s'han fet amb muntó diners i amb moltes finques perquè tenien carta blanca per a fer contraban. Estraperlo havia una animalada. Anaves amb alguns quilos d'arròs i alguns litres d'oli i tenies que saber totes les andanades i menys prendre camins veïnals i carreteres i anar per tots els llocs. Per a que no m'agarraren ... tenia que (sic) carregar-me la bicicleta al coll i a voltes anar per dins de xarcos (sic) d'aigua o les acèquies (sic) per passar algun control. Per contra, aquells que es trobaven dins de les xarxes de la corruptela oficial carregaven un carro d'arròs i passava pels controls i no els paraven. El més segur és que anaren a partir. Havia un complot entre la gent que podia fer estraperlo a gran escala i els mandos. Molts, millor dit tots els encarregats municipals de controlar la producció estaven*

La volumetria i la incidència de l'estraperlo depenia del rigor de les autoritats. Algunes foren plenament estrictes i no permetien el menor intercanvi, impossibilitant la permuta de matèries desproveïdes. Els petits cultivadors podien utilitzar els seus mínims excedents ocults per a aconseguir altres productes, però per a la gran massa d'obriers agrícoles, sotmesos al control de les cartilles del racionament i a l'encotillament de les relacions laborals, en la seua contra representava un grau d'injustícia social que aprofundia en les seues penoses condicions de vida. Per això, el malestar social augmentà per la constatació popular de la corrupció administrativa i del benefici que representava el frau en les collites i en l'espiral de preus que representava.⁴⁶

En qualsevol àmbit de la vida s'apercebia el grau de descomposició moral de la societat de la postguerra més sagnant quan eren les altes esferes de l'Estat les que exercien el seu poder per a enriquir-se amb el tràfic il·lícit davant la passivitat o el suborn.⁴⁷ Així l'estraperlo distorsionava el sistema productiu, donava lloc a canvis en la renda i afectava en últim lloc a les greus alteracions en la qualitat dels productes.⁴⁸

El final de la guerra mundial significà l'aïllament internacional del règim per part dels aliats, que veien en aquest l'últim baluard del feixisme derrotat. Els problemes econòmics i socials s'agreuaren amb el bloqueig, mentre que el règim atribuïa a la *per tinaz sequía* gran part dels mals que dificultaven la recuperació del país, utilitzant com a argument davant la empobrida població el bloqueig internacional i l'absència de pluges com a cortines de fum que impedièren la reconstrucció de les runes de la guerra. El problema de la sequera obligà a abandonar el reg dels cultius d'horta i destinar tota l'aigua disponible per a l'embassament dels marjals, compromentent les companyi-

d'acord amb la Guàrdia Civil i ahí havia de tot. A més, la persecució de l'estraperlo també adquiria uns tints marcadament polítics: als ramats de molts els cribaren a multes per ser rojos. Tots els que havien fet alguna cosa a favor dels vencedors estaven enxufats. La implicació de la Guàrdia Civil es pot deduir per l'escàs nombre de denúncies efectuades on les quantitats a intervenir eren de volum considerable.

46. Així, a Cullera, *el sindicat arrosser feia moltíssimes trampes, perquè si una terra feia 150 quilos d'arròs, aquests presentaven 25, posaven els preus que volien. Si el sindicat el venia a 4 ó 5 pts. tenies que vendre a 7 ó 8 i que n'hagueren per a comprar.* Segons el mateix Benito. D'aquesta manera no era estrany trobar notes de premsa com *arresto de 30 días a un funcionario de la Federación de Industriales Arroceros por irregularidades en las guías de circulación de arroz blanco ... altos funcionarios del arroz de la Fiscalía de Tasas destruían los expedientes a cambio de dinero o la detención de tres inspectores temporeros de la delegación interventora de l'arròs.* Levante, 11 de desembre de 1944.
47. Seguint amb Benito: *Estant jo a la mili, una vegada vam anar a Daroca i el meu commandant va carregar la furgoneta de cafè, sucre, arròs, llentilles i una quantitat enorme de pessetes. Quan arribarem a Daroca, gaudí dels diners i ja està. Com jo estava acostumat a fer estraperlo, agarrí el sucre i el canviava per ous, llet, etc. creïlles i podia variar. La quarta part va desaparèixer pel camí. Tot el que portàvem desaparegué i era intendència de l'Exèrcit. Els caps feien la vista grossa en l'estraperlo. En l'any 43 jo estava servint a València i un amic meu tenia arròs blanc, roig, farina d'arròs, etc. i el capità parava la mà.*
48. Com recorda el mateix Benito: *el xorís (sic) que donaven en la mili si el deixaves en terra se'n anava correns perquè estava replet de cucs.*

es d'electricitat, i agreujant la insuficiència energètica amb contínues apagades i severes restriccions que obstaculitzaven el desenvolupament de les tasques agràries com ara la trilla i disminuint d'aquesta manera els seus rendiments.

La marcada manca de fertilitzants i altres matèries agrícoles seguien minvant les collites i donaven lloc a escasses reserves. El mercat negre repercutia negativament en el cultiu, ja que l'escassa distribució d'adobs entre els cultivadors donà lloc al tràfic d'aquest producte ja que els beneficis obtinguts eren molt superiors als preus oficials. Així, el president del SNA, Gómez Trénor, ordenava l'ús del Nitrat de Xile i qualificava el fet de no emprar-lo com *una traición al Poder público al ser el único abono de que actualmente disponemos*, afegint que qui no obeïra aquesta ordre *se atendrá a las consecuencias*. D'aquesta forma, estraperlo i producció parva donaren lloc a comentaris i crítiques diverses sobre l'esgotament de les reserves, fent que el governador civil intervingués per a assegurar que *no es cierta la especie lanzada sobre al agotamiento de reservas si bien no alcanzan gran cantidad*.⁴⁹

El bienni 1946-1947 va ser el d'una major extensió de l'estraperlo i una major pujada de preus com es desprèn de les llistes de multes aparegudes a *Levante* i *Las Provincias*. Multes que, de vegades, anaven acompanyades del tancament de la tenda de comestibles, del molí, del magatzem, del forn, etc. Curiosament, en parlar de les notificacions de multa a moliners i propietaris de magatzems, se'ls qualificava com a *Don*, la qual cosa parla també de l'absència de conseqüències més enllà de l'àmbit econòmic per aquestes persones. Venda, transport o ocultació d'arròs, farina, oli, blat, cansalada, pa, dacs, cigrons, fesols, patates, sabó i porc van ser, per aquest ordre, els motius de multa.

La batalla contra els preus anunciada per les jerarquies i càrrecs del règim se centrava en la persecució de comerciants, llocs de mercat i en les pràctiques mercantils tendencioses, com ara la protagonitzada pel sector carnisser que, davant la baixada de preus decretada, el sindicat de ramaderia optà per desproveir els mercats i provocar una pujada de preus i amb això es va enfrontar directament amb el governador civil, qui utilitzà tots els organismes oficials per a combatre els carnisseres. L'encariment dels productes, l'estraperlo i el clima moral preocupaven seriosament la societat espanyola,⁵⁰ però, la corrupció estatal i l'ostentació de la riquesa dels nous rics ensenyaren el camí per a la resta de la població. Qualsevol activitat

49. AHMC. Circulars. Caixa 800.

50. Conrado Granell, articulista de *Las Provincias*, amb una peculiar mescla de modernització productiva i crítica social moralista advocava per *la mecanización y castigar dorados obstructionistas, estraperlistas de categoría, vagos, maleantes y camuflados, productos vergonzosos de estos tiempos, en que los hombres han perdido el sentido de la decencia. En fin, aquí, acá (sic) y en todo el mundo, el hombre quiere conseguir con el menor esfuerzo las más grandes remuneraciones*. 2 de febrer de 1947.

es considerava convenient si s'obtenia un benefici encara que fóra il·legal i aquest clima moral de la societat espanyola i l'amplitud del fenomen es reflectia en el teatre satíric, com ho demostra l'èxit aconseguit pel sainet *El tío estraperlo* representat durant el mes de febrer al teatre *Alcázar* de València.

Els perjudicats, a banda dels consumidors, és clar, i sobretot aquells que no posseïen recursos suficients per comprar al mercat negre, van ser els petits propietaris, sotmesos a les arbitrietats de les quotes, concessió de llavors, adobs, etc. Els productes que mostraren més feblesa a l'hora de realitzar el racionament van ser la carn, la llet i els ous, a causa del dèficit de la producció ramadera al país. A aquest problema s'havia d'afegir el de la demanda de les grans urbs, la qual cosa feia disparar els preus al mercat negre. Per això, *otro problema de la existencia de los dos mercados, el oficial y el ilícito, ... la desmembración del mercado nacional, ya que los precios siempre fueron muy superiores en las zonas deficitarias ... a las productoras en relación de 10 a 2 o 3*.⁵¹ El desgavell econòmic que tot això comportava es convertiria en una veritable llosa per als súbdits, que no ciutadans espanyols.

4. El marc intervencionista arrosser

El conreu de l'arròs travessava una complicada conjuntura durant la postguerra: els agricultors es trobaven davant l'escassetesa de diners de curs sublevat, la inutilitat dels diners de curs republicà, la manca d'adobs, sobretot els nitrogenats i la dificultat de proveir d'un nivell alimentari mínim els nombrosos segadors en temps de recol·lecció, feren que la Federació, en col·laboració amb la CNS, es va veure en la necessitat de gestionar subministres extraordinaris de farina. La collita fou reduïda malgrat l'entusiasme oficial, que declarava que *la cantidad es más que suficiente para las necesidades del consumo nacional*. Els preus, com es reconeixia públicament, no eren els oficials, però la reinstauració d'un marc laboral tradicional en el qual les condicions i quantitat de treball a realitzar així com els salaris a percebre eren reglamentats unilateralment, tal com es reflectia a les bases de treball dictades pel Partit Únic, facilitaven una acumulació de beneficis agrícoles de grans dimensions.

La intervenció estatal en la producció trobà des del primer moment la resistència dels agricultors, que no volgueren sentir l'ordre que els obligava a vendre a la Federació per a la seua distribució l'arròs corfa, que es trobava controlada des del mes de maig de 1939. Els primers fenòmens d'acaparament i especulació van aparèixer prompte en càrrecs públics i industrials.

51. MORENO FONSERET, R. *La autarquía en Alicante, 1939-1952*. op. cit. p. 48.

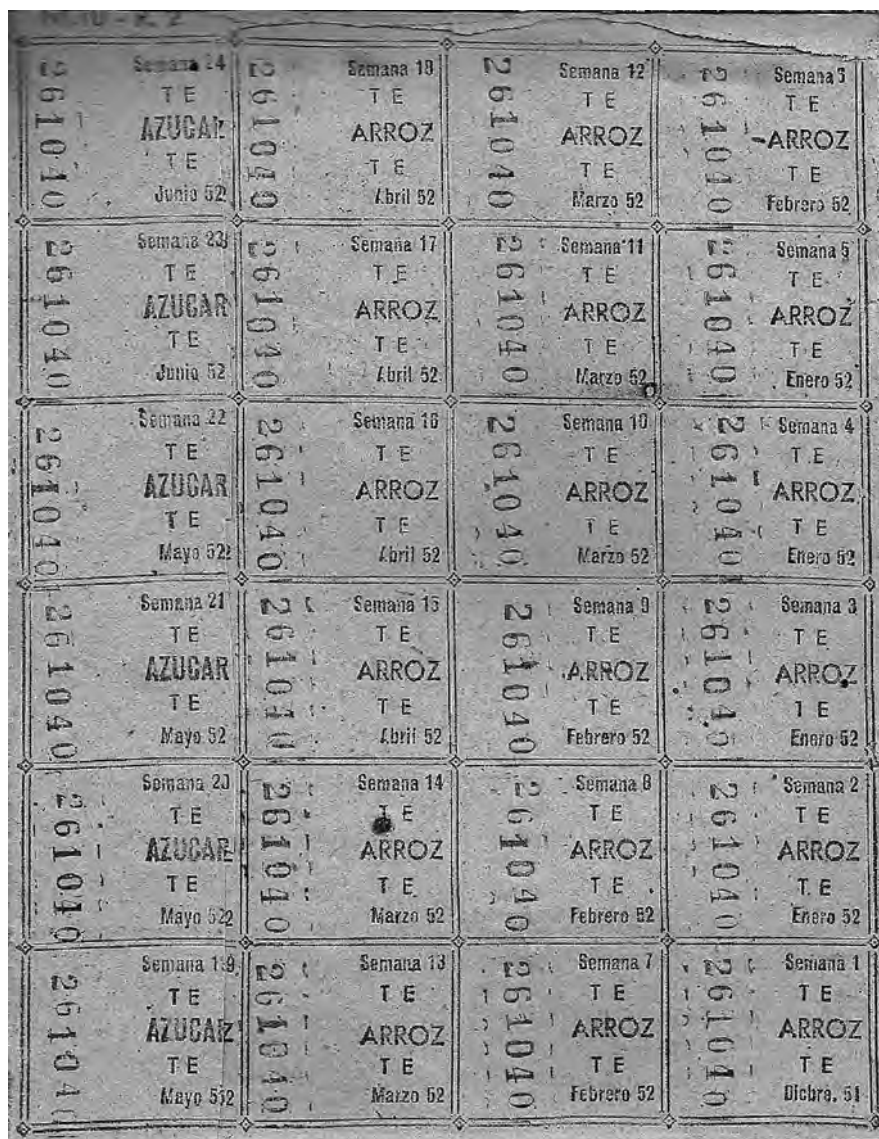

FIGURA 2. Cupons de racionament d'arròs. Col·leccions Especials. Biblioteca. Universitat Jaume I.

La Federació Sindical de l'Arròs, única organització sindical prebèlica que no fou abolida per les grans facilitats que el seu control atorgava, trobà en el franquisme el marc ideal per a desenvolupar la seua vigilància sobre la producció arrossera, afavorint els interessos dels grans i mitjans propietaris i els intermediaris i la restricció en l'extensió del cultiu assegurava el control

sobre el mercat. La crisi de sobreproducció d'arròs anterior a la contesa es transformava en una producció insuficient per a les necessitats del consum intern de la postguerra. Aquesta curiosa evolució s'explica per l'ocultació de collites per a la seua posterior venda en els avantatjosos canals del mercat negre.

La constitució del Sindicat Nacional de l'Arròs, en juliol de 1940, reflectia la necessitat de protegir els cultivadors eliminant intermediaris amb la finalitat d'assegurar l'abastament de l'arròs amb l'establiment de la intervenció sobre les collites, els preus i la indústria de transformació. D'aquesta manera, la dècada dels 40 significà un període de intervencionisme absolut que trobà fortes resistències. Però el mercat negre ofería unes expectatives més falagueres per al benefici que els preus taxats. Les campanyes oficials com *no se puede traficar con la Patria* intentaren, d'una manera més eloqüent que pràctica i decidida, acabar amb l'estraperlo. La insuficient producció, amb més claredat, l'ocultació sistemàtica de tones d'arròs per a la seua venda il·lícita i provocaven el desproveïment.

L'estadística reflecteix un creixement de les terres acotades per al cultiu arrosser (contravenint una de les lleis fundacionals de la Federació), motivat pel flux de beneficis il·legals generat en el mercat negre, emprant declaracions fraudulentos o l'exportació il·lícita d'un producte racionat i de primera necessitat. Però la intervenció estatal afectava de distinta manera els cultivadors: els petits propietaris i arrendataris que no podien eludir les quotes desmesurades o arbitràries i es veien postergats en els lliuraments d'implementos agrícoles (adobs, llavors, maquinària, etc.), mentre que els mitjans i grans agricultors utilitzaven tot tipus d'ardits per a eludir la intervenció absoluta sobre les seues collites i traficar avantatjosament.

Els productes bàsics de l'alimentació s'incrementaren entre 1936 i 1942 en més d'un 300%, disminuint la renda per capita en més d'un 20% entre 1940 i 1947 per a disminuir dràsticament fins a l'índex 60 (pres com a índex 100) el 1949, malgrat els decrets municipals que fixaven els preus en els precedents de 1936. A la pèrdua de poder adquisitiu, al voltant d'un terç respecte el 1936, s'afegia una inflació colossal.

La importància de l'arròs en la dieta mediterrània al costat del blat i l'oli, motivà la seua immediata regulació i racionament. Si bé la historiografia sobre el blat i l'oli ha aconseguit un nivell de producció apreciable, no ha ocorregut de la mateixa manera amb el de la gramínia. Les escasses estadístiques sobre l'evolució del cultiu de l'arròs no són fiables i quantificar tant la seua producció com les quantitats ocultades es converteix en una tasca ímproba que fuig als límits d'aquest treball.

La recuperació dels nivells productius de l'arròs fou lenta. A la escassetat d'abonaments, llavors, envasos, crèdits per als planters i animals de feina s'afegí la paradoxalment manca de mà d'obra, reclosa en la immensa presó de la postguerra, donant lloc a permisos de 30 dies per als soldats

que tingueren la *condición de obreros especializados en el cultivo del arroz de la zona valenciana* mitjançant una gestió personal del cap del Sindicat Nacional de l'Arròs, Gómez Trénor.

El malestar existent entre els agricultors per les quotes obligatòries de lliurament, en especial entre els petits propietaris que no tenien possibilitat de fugir d'ells, s'intentava pal·liar amb lliuraments extraordinaris d'arròs per als membres associats al Sindicat Arrosser, 25 kg per família el 1941, quantitat que anava a parar en gran part al petit estraperlo, que adquiria el component de canvi per productes escassos en les possibilitats de racionament, com ara l'oli o d'elevat preu per la seua condició de venda lliure, que determinava la seua escassetesa i sobrevaloració, com ara la llet. Al mateix temps, el racionament extrem de la gramínia (fluctuant al voltant de 2 kg per persona en les zones urbanes) encaria el seu valor en les zones productores i era objecte de canvi amb altres productes.

Els problemes derivats del sistema de quotes es pot constatar en l'alimentació de l'Exèrcit en veure el procés d'ocultació, per la qual cosa l'estraperlo a gran escala també pot ser constatat. En efecte, entre 1939 i 1952, a la Rada i l'estació de ferrocarril de Cullera, van sortir no menys de 17 milions de quilos d'arròs destinats a les forces armades. El procés per al transport d'aliments a l'esfera militar era ben simple: les autoritats enviaven 3 guies. Una havia d'estar segellada i signada per l'alcaldia, una altra per la companyia que venia l'arròs i la darrera pel capità del vaixell o el cap de l'estació de ferrocarril.

Ara bé, les queixes de les autoritats militars per la inexactitud del que es consignava pel que feia referència a la quantitat i l'enviada foren constants i la contestació resultava sempre invariable⁵² i les autoritats emissores tendien a desviar la desaparició de l'arròs per la mala qualitat dels envasos i que la mercaderia es trobaria escampada pel vagó o la cala, a la qual cosa sempre es contestava que no era així.

La tebiesa que mostraren les autoritats locals per tal d'evitar perseguir el que a la fi era el mateix que feien elles es pot veure en l'escassetesa de requisos a gran escala, qüestió que ja hem vist. Per exemple, a Sueca, el 1949, només s'havien decomissat 4,200 quilos de blat ocultat —enfront dels 9,905 de 1945— i 805 quilos de creïlles, que van ser destinades a l'Auxili Social

52. *Me extraña que haya habido falta alguna de peso porque la mercancía fue pesada con intervención del Notario ... y del primer oficial del buque ... Ninguna de las personas que han intervenido en el embarque es responsable de faltas* Altres vegades s'afegia que el peso era exacto i el estado de los envases era nuevo y en buenas condiciones ... *la empresa encargada de verificar el transporte no puso reparo alguno ... la mercancía procede de la Cooperativa Nacional del Arroz* En ocasions les amenaces versades per les autoritats militars eren prou severes: *de no recibir en un plazo prudencial me verá obligado a dar conocimiento a la Superioridad para evitar la responsabilidad que pudiera recaer con motivo no comprende, no es su culpa, el envase de esparto, los vagones quedaron precintados con los sellos de la estación de origen y el arroz pesado por el representante de la empresa en persona, del industrial.* AHMS. Comunicacions.

—300—, l'Asil d'Ancians —400— i a l'Asil de l'Encarnació —105— d'aquella localitat.⁵³

La doble ocultació, doncs, la particular i la municipalitzada, va ser una constant per a tot tipus de productes intervinguts, no sols comestibles primaris sinó també elaborats. Per exemple, l'oli d'oliva molturat o de cacauet, vi i licors, cafè llana o senzillament la demanda de fertilitzants ens indica que producció i declaració no sempre anaven a la par. En efecte, les declaracions jurades presentades a l'Ajuntament d'Almussafes el 1943 per tal d'obtenir sulfat amònic, afectaven a 285 agricultors, que declaraven l'explotació d'un total de 288.5 fanecades —curiosament només un d'ells arribava a les 11 fanecades. La resta oscil·lava entre 0.5 i 1 fanecada perquè tan sols 10 presentaven declaració de dues fanecades—, per una demanda total de 23,080 quilos, la qual cosa fa suposar que la resta de les necessitats dels fertilitzants anirien adreçades a les rutes de l'estraperlo.

La problemàtica al voltant del racionament de l'arròs fou abordada en el Congrés Nacional de l'Arròs, celebrat al gener de 1948 i en aquest es discutí la idea generalitzada entre el col·lectiu arrosser sobre la necessitat de racionar amb la *máxima generosidad posible* les zones productores, davant la injustícia que representava les diferències entre el racionament per a la ciutat de València (entre 15 i 18 quilos) i per a la zona arrossera (sobre 6 quilos). En el text no apareix l'autoria de l'esmena, però sí es certificava el malestar existent entre els productors sericícoles per la preferència en l'abastament a les zones urbanes. Aquesta política fou generalitzada en el franquisme autàrquic amb l'objectiu d'assegurar un abastament per als obrers.

La collita s'anunciava deficient per problemes meteorològics i el desbordament del Xúquer en l'inici de la tardor. La Federació Arrossera demanava l'establiment d'un preu mínim per a les primeres quantitats lliurades i altre més elevat en lliurar la resta de la collita. Però les autoritats estatals no accediren a aquestes aspiracions, seguint optant per l'augment de la producció i la modernització de les estructures agrícoles per a alleugerir l'angoixosa situació.⁵⁴

La taronja també patí durant aquests anys la insuficiència d'adobs, encara que pel seu caràcter específic de cultiu exportador escapà, en part, al fenomen de l'estraperlo, a més del seu propi caràcter com a producte més de consum que de primera necessitat. La constitució del Sindicat Nacional de la Taronja, al juliol de 1940, com a organisme regulador del cultiu cítricol, se centrà en la *firma de tratados de comercio y los transportes*. Així, junt a Alemanya, es comercià amb la França de Vichy, Suècia, Dinamarca, etc.

53. Ídem. Multes.

54. *La rutina y tozudez de muchos labriegos, agravada hoy por la pereza y afán de estraperlo, son uno de los factores que están llevando al país, en cuanto a las subsistencias, a angustísimas situaciones que afectan a más de un 90 por 100 de familias españolas, quienes (sic) se ven obligadas a recargar los productos de su trabajo.* IVEI. Informe ss/d.

La plena inclusió del Sindicat de Taronges dins del Sindicat Nacional de Fruits i Productes Hortícoles, al maig de 1942, es xifrà en un major interès per la comercialització davant la influència determinant del sector exportador dins d'aquest, i amb això l'agreujament de les tensions entre comerciants i agricultors. La greu crisi de la citricultura en la dècada dels quaranta, derivada de l'encariment d'uns adobs escassos que s'havien obtès en el mercat negre, de les dificultats comercials i la mateixa incapacitat del Sindicat Nacional, són les claus per a entendre la conjuntura de la taronja en els primers anys de la postguerra. L'Assemblea Regional Tarongera, celebrada en juliol de 1945, reclamava una major autonomia tarongera dins de l'intervencionisme obstrucccionista del règim.

La creixent oposició a la política intervencionista posava el seu major èmfasi en l'excessiva burocràcia, l'arbitrarietat funcional i el rigor amb que s'aplicaven les directrius governatives. Els primers excedents sericícoles es plasmaren en la petició d'una reducció en la quota de lliurament i en una major permissivitat davant els errors de càlcul dels agricultors en les seues declaracions. Juntament amb la patata, el blat i l'oliva recolliren el major nombre de crítiques a la política intervencionista i a la seua burocràcia. Era evident la necessitat d'un gir en la direcció autàrquica i l'esmortiment o l'eliminació del intervencionisme econòmic i el racionament, encara que això últim no arribaria fins 1952-53. El propi sistema implantat després de la guerra havia creat una sèrie de grups beneficiaris del sistema com els propis organismes reguladors, la burocràcia interventora, els inspectors de la Fiscalia Superior de Taxes, la Comissaria d'Abastaments, etc., que obstaculitzaven un canvi de rumb en la política econòmica així com l'obstinació del general Franco en la perpetuació de l'autarquia com un òrgan més del seu ultranacionalisme.

La recuperació de l'economia espanyola durant la dècada dels cinquanta fou perceptible a nivell popular, però no es comprendria sense el desenvolupament de l'emigració a França, que actuà com a vàlvula d'escapament davant la pressió de la massa laboral. L'emigració tradicional a França s'havia vist travada després de la Segona Guerra Mundial pel tancament de la frontera durant 1946-1948, encara que el règim fomentà l'emigració a Llatinoamèrica, cosa que s'explica per la pressió internacional iniciada el 1945 i per condicionaments interns: el sistema de dominació tradicional de l'oligarquia agrària es basava en el control sobre una gran massa d'obres agrícoles, finançat després de la Guerra Civil (per què si no, es va fer la guerra?). L'abundància de jornalers en els mesos dels treballs agrícoles portava amb si la possibilitat d'establir uns salaris baixos i augmentar la pressió patronal sobre les condicions i quantitats del treball a realitzar. D'aquesta forma, l'emigració o la simple implantació d'altres sectors que pogueren atraure la mà d'obra eren considerades com lesives per als seus interessos i

constantment obstaculitzades des de les més altes esferes oficials més enllà de la dècada dels quaranta.⁵⁵

La situació de penúria, l'espiral inflacionista, l'empobriment, l'atur, la subocupació d'una gran part de la població, prosseguí fins 1954, any en el qual s'aconseguí el nivell de renda existent el 1934! Aquesta llarga conjuntura depressiva trobà en l'emigració als països europeus occidentals que iniciaven l'enlairament postbèl·lic una vàlvula d'escapament, sense menysprear el factor de fugida, conscient o no, davant la repressió i l'encotillament de la societat espanyola i l'economigració es complementà amb l'establerta cap a Andalusia, on la gramínia començà la seua expansió degut a l'impuls de grans propietaris suecans que fundaren colònies de tècnics sericícoles principalment a Sevilla.

La política econòmica autàrquica, a banda de ser una calamitat i una condemna per a la immensa majoria dels espanyols, va servir per accentuar la corrupció a les cotes més elevades. Mentre a nivell domèstic es perseguia severament l'estraperlo, les autoritats locals participaven directament a gran escala i això tingué una especial incidència al País Valencià atès el seu tarannà agrari especialitzat. El model sindical que implantà el franquisme va comportar un retrocés palpable per a la classe treballadora,⁵⁶ que assistí a una recrudescència de l'atur, que restà endèmic, mentre la pionera incursió en la industrialització típica del petit obrador del País Valencià es va veure interromput almenys vint anys. Però res impedí que el franquisme s'adaptés a la nova economia sorgida a partir de la liberalització parcial de 1951. La realitat que la dictadura militar presentà al camp rural valencià va ser una eterna paradoxa: pretendre compaginar el corporativisme cristià amb el feixista, sempre a les ordres marcial, com si el nostre país fos un quarter. No debades guanyà la guerra tot i entossudir-se a no guanyar mai la pau.

55. *La Cruzada ha ido formando mano de obra especializada y por ello se ha podido hacer esta emigración a América* i encara que ignorem a quina *mano de obra especializada* es refereix l'article, sí que resultava palpable l'interès del règim per *encauzar debidamente la emigración*. Amb tot, *no cabe aconsejar la emigración porque si se van no habrá luego brazos para el cultivo del arroz*. AHMS. Falange. Caixa Z.

56. En una data tan llunyana com el 3 de febrer de 1959, Enrique Rico, delegat sindical de Cullera –i regidor, excaptiu i exdivisionari azul– es queixava que malgrat el nivell de vida abastat els darrers anys es continuava infringint la legislació laboral si no s'aplicava una forta repressió. El problema, per a ell, era que es continuava treballant els diumenges i festes de guardar, de manera que els treballadors no anaven a la missa corresponent. Això sí, les seues propostes de mesures repressores tenien com a receptors els treballadors. Sense més. En realitat aquell nivell de vida a què es referia Rico, evidentment, no arribava a tothom. IVEI. II. 115. Per altra banda, a les altures de 1958, els efectes dels desequilibris econòmics es feien palpables a tots els nivells. Així, per exemple, els guardes rurals demanaven augment salarial *como consecuencia de la espantosa carestía de la vida que se agrava cada día*. Sindicat de Regs de Sueca. 7 de juliol de 1958. Per altra banda: *Se convoca reunión en el Sindicato para examinar nuevos jornales para la próxima campaña de recolección de naranja ante malestar productores y propietarios*. Circular número 6746. Cambra Agrària de Sueca. 13 d'agost de 1958.

Bibliografia

- BARCIELA, C. (1981): "El estraperlo de trigo en la postguerra", *Moneda y Crédito*, nº 151. pp. 17-37.
- (1986): "El mercado negro de productos agrarios en la postguerra, 1939-1953". En AAVV. *España bajo el franquismo*, Crítica, Barcelona.
- (1989): "Algunas cuestiones sobre la agricultura española durante el franquismo". En *Areas*, nº 10. Editora Regional de Murcia, Murcia.
- (2003): *Autarquía y mercado negro: el fracaso económico del primer franquismo, 1939-1959*, Crítica. Barcelona.
- BELTRAN I FOS, E. (1980): *La problemática del arroz en el País Valenciano*, Conselleria de Treball de la Generalitat Valenciana, València, pp. 29-68.
- CARRERAS, A. "La producción industrial española 1842-1981. Construcción de un índice anual". En *Revista de Historia Económica*, nº 1, any II, pp. 127-157.
- CARDÁ, A. FENOLLOSA, L. GIMENO, L.(1995): "Ara i Abans. D'estraperlistes, mercat negre i altres cosetes". *La Roda del Temps*, 3. pp. 29-38.
- ESTEBAN, J. M. (1978): "La política económica del franquismo: una interpretación". En Preston, P., *España en crisis. Evolución y decadencia del régimen*, Madrid, pp. 147-180.
- GÓMEZ HERNÁNDEZ, J. M. (1973): "Autarquía económica y descontento social en los pueblos de Albacete (1939-1959)". En *I Encuentro de Investigadores del Franquismo*, Barcelona, pp. 130-133.
- GONZÁLEZ PORTILLA, M. (ed.) (1998): *El País Vasco en la República, la Guerra Civil y el Franquismo*. Universitat del País Basc. Bilbao. p.35.
- MORENO FONSERET, R. (1994): *La autarquía en Alicante, 1939-1952*. Institut de Cultura Juan Gil-Albert. Diputació d'Alacant, Alacant. pp. 48-49.
- NEWBY, H. i SEVILLA GUZMÁN, E.(1983): *Introducción a la sociología rural*, Alianza. Madrid, pp. 109-111.
- PÉREZ GONZÁLEZ, A.B. (2001): *Economía política de la postguerra española (decenio 1940-1950)* (sic). *El problema de la economía no oficial y el mercado clandestino*, Tesi doctoral, Universitat de Cadis.
- PRESTON, P. (1997): *La política de la venganza. El fascismo y el militarismo en la España del siglo XX*. Península, Barcelona. pp. 29-54, pp. 78 i ss.
- REIG, E. (1983): "L'autarquía". En *Història de l'economia valenciana*, Generalitat Valenciana, València, pp. 285- 288.
- SÁNCHEZ RECIO, G. (1990): *Guerra Civil y franquismo en Alicante*, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, Alacant.

- SÁNCHEZ, F. (2000): *Autarquía al País Valencià*, Universitat de València, València.
- SEVILLA GUZMÁN, E. (1979): *La evolución del campesinado en España*. Barcelona. Península, pp. 122-151.
- TORRES FABRA, R.C. (2005): *Autarquía i estraperlo. L'economia en un espai rural del País Valencià durant el franquisme*, Publicacions de la Universitat de València, València.
- (2005) “El sindicalisme arrosser franquista als Països Catalans: intervencionisme estatal i control oligàrquic”. En *Història i memòria: el franquisme i els seus efectes als Països Catalans*. Banyoles.
- VVAA. (1991): “La política econòmica del primer franquisme a Catalunya”. En *L'Avenç*, nº 149, pp. 24-59.